

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/104996>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

GEOGRAFIE EN GESCHIEDENIS:
JULES MICHELET (1798-1874)
EN DE OUDSTE GESCHIEDENIS VAN FRANKRIJK

PETER RAEDTS

‘L’Angleterre est un empire, l’Allemagne un pays, une race; la France est une personne’.¹ Er zullen weinig uitspraken van Michelet te vinden zijn die zo vaak in de literatuur en in het historiografie-onderwijs geciteerd worden als deze. Meestal wordt zij aangehaald om de mystieke rol te illustreren die het Franse volk speelt in het werk van Michelet: het Franse volk niet slechts als de bewegende kracht van de Franse geschiedenis, maar ook het volk dat een voortrekkersrol vervulde in de geschiedenis van de hele mensheid, omdat het als eerste vorm gaf aan de menselijke vrijheid door het juk van Kerk en vorst van zich af te werpen en zijn eigen lot in handen te nemen. Het is zeker waar dat Michelet aan het Franse volk een enorme interne dynamiek toeschreef, een vitale oerkracht die alle tegenslag overwint en alle invloeden van buiten incorporeert in zijn eigen wezen. Als hij de balans opmaakt van de verschillende volkeren die in de Oudheid het Gallische land veroverd of in ieder geval beïnvloed hebben, Kelten, Iberiërs (Basken), Grieken en Romeinen, dan is zijn conclusie dat het Frankrijk zelf is geweest ‘par ce travail intérieur, par ce mystérieux enfantement mêlé de nécessité et de liberté’ die uit die verschillende elementen een eenheid gesmeed heeft: ‘notre France’.²

Toch is het gevaarlijk om van Michelet al te zeer een discipel van Herder en andere mystiek begaafde Duitse filosofen te maken. De uitspraak over Frankrijk als persoon is niet zozeer een mystieke verzuchting als wel een metafoor. Dat blijkt eigenlijk al uit het feit dat hij Engeland een rijk en Duitsland een land noemt. Wat hij ermee bedoelt te zeggen is dat juist zoals in

1 Jules Michelet, *Histoire de France*, III, (oorspr. uitgave in 1833), in P. Viallaneix (ed), *Oeuvres Complètes de Michelet (=OCM), IV: Histoire de France, Livres I-IV* (Paris 1974), 383. Ik baseer mijn opmerkingen in deze bijdrage op de tekst van 1833. Ofschoon Michelet zijn werk grondig heeft herzien ter gelegenheid van de heruitgaven van 1854 en 1869, heeft hij in de boeken over de vroege Middeleeuwen, die object van mijn onderzoek zijn, nauwelijks wijzigingen aangebracht (zie OCM IV, pp. 623-635).

2 *Histoire de France*, I.iv, in OCM IV, p. 182. Verdere verwijzingen naar dit werk staan tussen haakjes in de tekst. Aangegeven worden boek en hoofdstuk en de bladzijden van de Viallaneix-editie.

de menselijke persoon alle onderdelen in functie staan van het geheel, dat op diezelfde manier in Frankrijk de regio's ondergeschikt zijn aan het centraal gezag. De geschiedenis van Frankrijk is de geschiedenis van de concentratie van het bestuur in Parijs. Het grote probleem van menselijk samenleven is immers hoe het lokale en particuliere ondergeschikt gemaakt kunnen worden aan het gemeenschappelijke zonder ten onder te gaan. De best mogelijke sociale orde bestaat volgens Michelet in het land waarin weliswaar veel partijen bestaan, maar waarin deze gekenmerkt worden door hun solidariteit, hun wederkerigheid en verantwoordelijkheid voor het geheel. Zo'n land is Frankrijk, 'où la nationalité, où la personnalité nationale, se rapproche le plus de la personnalité individuelle'. (III, 383) Frankrijk heeft geen twintig centra van wetenschap en kunst, zoals Duitsland of Italië, maar slechts een, Parijs. Daardoor hebben in Frankrijk de universele krachten van sociale en politieke actie het gewonnen van lokale krachten, zoals de invloed van de bodem, van het klimaat en van het ras. De Fransman is ontsnapt aan de tirannie van materiële omstandigheden: de geest heeft getriomfeerd over de materie, het algemene over het particuliere, het ideële over het reële, de eenheid van het vaderland over lokale verdeeldheid. (III, 383-384) Het komt erop neer dat de geschiedenis in Frankrijk getriomfeerd heeft over de geografie, de wil over het lot. Het was een zonnige visie op de geschiedenis van Frankrijk die zeker samenhang met de gebeurtenissen van 1830. Later zou Michelet somberder worden over het lot van Frankrijk zonder echter deze visie fundamenteel te verloochenen.³

Maar die overwinning was geen eenvoudige zaak. De eerste drie boeken van de *Histoire de France* zijn geschreven om duidelijk te laten zien, hoe overweldigend de opgave was om van Frankrijk een sociale en politieke eenheid te maken waarin de delen zich voegden in het geheel. In de eerste twee boeken behandelt Michelet de geschiedenis van Frankrijk tot de troonsbestijging van Hugo Capet in 987 en in het derde boek geeft hij een 'Tableau de la France', een beschrijving van de verschillende streken waaruit Frankrijk bestaat, een sociale geografie in het kort. Dat mag op het eerste gezicht vreemd lijken, maar in het licht van de voorgaande opmerkingen over de Franse geschiedenis als de triomf van de geest over materiële omstandigheden ligt een behandeling van de geografie voor de hand, zoals Michelet zelf zegt in de inleiding op het derde boek: 'L'histoire est d'abord toute géographique'. (III, 331) Michelet wil in dit overzicht laten zien hoe de geografie Frankrijk eigenlijk verdeeld houdt en de menselijke eenheid minstens evenzeer belemmert als de geschiedenis. Hij behandelt de grote waterscheiding tussen de rivieren die naar de Middellandse Zee, die naar de

3 A. Mitzman, *Michelet, Historian. Rebirth and Romanticism in Nineteenth-Century France* (Newhaven en London 1990), pp. 16-17.

Noordzee en die naar de Atlantische Oceaan stromen. (III, 334-340) Hij laat de afgelegenheid en ontoegankelijkheid van Bretagne zien, het onbuigzame karakter van de Basken, gevormd door de woestheid van de Pyreneeën. (III, 348-352) Hij legt uit waarom de Midi in zo'n staat van armoede en verwaarlozing verkeert en waarom het echte Frankrijk naar het noorden is opgeschoven. (III, 353-260) Lotharingen ziet hij als een probleemgebied, waar door de geografische ligging Franse en Duitse cultuur zich met elkaar vermengd hebben. (III, 363-365) Door zijn ligging aan zee is Vlaanderen een gebied van prozaïsche kooplui en burgers geworden. (III, 373-375) Bourgondië verbindt door zijn ligging noord en zuid, maar is er desondanks niet in geslaagd om zich in het centrum van de Franse geschiedenis te plaatsen, al hebben de Bourgondische hertogen dat in de vijftiende eeuw wel geprobeerd. (III, 369-370) Frankrijk heeft zijn centrum uiteindelijk gevonden in het Ile-de-France, en dat was een eerste overwinning van de geschiedenis op de geografie, want Parijs is niet het geografische middelpunt van Frankrijk, het heeft zijn rol als centrum te danken aan politieke en menselijke ontwikkelingen. (III, 377-378)

Maar wie de geografie van Frankrijk bestudeert ziet niet alleen dat het land verdeeld is in veel streken die weinig met elkaar te maken hebben, hij ziet ook dat het aan de meeste kanten open ligt zonder natuurlijke bescherming. Daardoor heeft Frankrijk zich niet in rust kunnen ontwikkelen, maar is het telkens weer de prooi geworden van allerlei volkeren die uit het noorden en uit het zuiden kwamen om zich van de rijkdommen van het land meester te maken. De geschiedenis van de invallen van al die volkeren en van de eerste, voorzichtige en grotendeels mislukte pogingen om uit die veelheid van volkeren één geheel te maken is het onderwerp van de eerste twee boeken van de *Histoire de France*.

Michelet begint zijn geschiedenis met een beschrijving van het karakter van de Kelten, ontleend aan Strabo. De Kelten waren een onrustig en beweeglijk volk dat zich nergens aan bond en graag oorlog voerde, maar zonder veel veroveringsdrang, eerder om hun nieuwsgierigheid te bevredigen. Zij waren echte zwervers, zoals onder meer blijkt uit hun invallen in Italië en later in Klein-Azië. Michelet vermeldt het beroemde beleg van Rome in de jaren rond 390 v C, toen alleen het Capitool in Romeinse handen bleef. Hij meent dat Livius een voor de Romeinen veel te gunstige beschrijving van dit beleg heeft gegeven. (I.i, 109-110, 114) Tegenover de onrust en beweeglijkheid van de Kelten stelt hij de stabiliteit van het andere oerras van Frankrijk, de Iberiërs. Zij waren gevestigd in het zuiden van Frankrijk en hebben zich onder de naam van Basken tot op de huidige dag in de Pyreneeën weten te handhaven met hun eigen taal en cultuur. De Iberiërs waren gehecht aan de grond, zij waren landbouwers en mijnwerkers. Zij waren niet minder moedig dan de Kelten, maar hun kracht lag niet zozeer in de aanval als wel in de verdediging, in het

verzet tegen veroveraars die hen van alle kanten bedreigden. (I.i, 110-111) Aan de wortel van Frankrijk ligt dus zowel de Iberische hang naar stabiliteit en gehechtheid aan de grond als de zoekende onrust van de Kelten. Zonder het met zoveel woorden te zeggen laat Michelet ons goed aanvoelen dat beide tot fundamentele trekken zijn geworden van het karakter van het Franse volk.

Maar zowel bij de eerste Kelten als bij de Iberiërs was de sociale organisatie primitief en labiel, zodat zij niet uit het materiële konden opstijgen tot een spiritueler vorm van bestaan. Daarom moest er een nieuw element bijkomen dat stabiliteit bracht en de drager was van 'une idée sociale'. (I.i, 111) Dat kwam van twee kanten. Vanuit het zuiden kwamen de Grieken die zich vestigden in Marseille en die van daaruit de zuidelijke kust tot een hogere beschaving brachten. Vanuit het noorden kwamen de Cimbri, een stam die een veel hogere organisatiegraad had dan andere Kelten, omdat zij bestuurd werd door een corporatie van priesters, de druïden. Daardoor stonden zij ook moreel op een veel hoger niveau, zij geloofden in de onsterfelijkheid van de ziel. Dat geloof, het begin van een hogere morele cultuur in heel Gallië, legde de basis voor de latere Romeinse invasie en bereidde de weg voor de komst van het christendom.⁴ Desondanks bleven de Cimbri als stam georganiseerd en daardoor tenslotte toch aan het materiële gebonden. (I.i, 113) Om op een hoger plan te komen was de invloed nodig van een cultuur die op basis van steden georganiseerd was. De Griekse invloed was daarvoor te gering, omdat zij beperkt bleef tot het uiterste zuiden, Marseille en omgeving. Het waren de Romeinen die ertoe voorbestemd waren in heel Gallië een stedelijke beschaving te gaan vestigen.⁵ Ondanks alle goeds dat Michelet te melden heeft over de socialiserende rol van de Cimbri en hun druïdische godsdienst, wordt het duidelijk dat voor hem de Romeinen uiteindelijk degenen waren die in Frankrijk de beslissende overgang van geografie naar geschiedenis, van verdeeldheid naar een eerste begin van eenheid voltrokken hebben.

De verovering van Gallië en Spanje was de moeilijkste militaire operatie die de Romeinen hebben ondernomen. In het vermoeide Oosten had Rome aan één vinger genoeg om de opvolgers van Alexander te laten omvallen. (I.i, 118). Maar de Romeinen hadden geen oog voor het heroïsch genie van de Galliërs, die voorbestemd waren om Rome uiteindelijk te vernietigen. (I.i, 123). De onderwerping van Gallië vereiste dan ook de grootste moed en de volledige inzet van twee van de meest geniale bevelhebbers die Rome ooit heeft voortgebracht, Marius en Caesar. Het genie van Caesar leek op dat van Alexander. Hij wist de overwonnenen aan zich te binden en stierf tenslotte door de hand van zijn eigen mensen. (I.iii, 149) Dat droeg er beslissend toe bij

4 '...la religion druidique qui commença la culture morale de la Gaule, prépara l'invasion romaine, et fraya la voie au christianisme'. (I.ii, 131)

5 'La cité devait l'emporter sur le tribu, l'Italie sur la Gaule.' (I.i, 114)

dat Gallië al heel snel een integrerend deel werd van het Romeinse Rijk en de Romeinse cultuur. Het contact tussen Gallië en Rome was niet zozeer een kennismaking als wel een weerzien. Romeinen bezochten in groten getale de scholen van Klein-Griekenland, de stad Marseille, Galliërs trokken over de Alpen naar Italië als artsen en retoren. Daarin verraadde zich al het zeer praktische, weinig speculatieve talent van Montpellier, Bordeaux en Aix (I.iii, 154-155).

De Romeinse tijd was dan ook beslissend voor de toekomst van Frankrijk om drie redenen. Rome maakte een einde aan de Gallische stammensamenleving en gaf aan Frankrijk de stad en de stedelijke organisatie, een overwinning van de cultuur op de natuur, en van de eenheid op de verdeeldheid, die de barbaren daarna nooit meer ongedaan hebben kunnen maken. Nog veel belangrijker was dat Rome aan Frankrijk de rijksidee naliet, de overtuiging dat alle mensen gelijk waren onder de bescherming van de ene vorst. Die idee was radicaal tegengesteld aan het principe van de aristocratische samenleving, dat door de Germanen gehuldigd werd. Vorsten als Karel de Grote en Lodewijk IX konden in hun strijd om eenheid aanknopen bij de Romeinse rijksidee en daarmee beslissend bijdragen aan de vernietiging van de adel, aan de groei van de gelijkheid en het rechtsgevoel van de moderne tijd. De derde erfenis van Rome was het christendom. Toen Rome ten onder ging, was het de Kerk die de herinnering levend hield dat voor God alle mensen gelijk zijn, de katholieke universaliteit was de voortzetting van de rijksuniversaliteit. (I.iii, 166)

Maar net zoals alle andere vreemde invloeden werd ook het christendom opgenomen in het eigen wezen van Gallië-Frankrijk dat zich langzaam aan het ontwikkelen was.⁶ Het Keltische karakter, als altijd gekenmerkt door onrust, individualiteit en vrijheidsdrang, moest wel doordringen in het christendom, omdat ieder volk het nieuwe geloof nu eenmaal ontving naar zijn eigen aard. (I. iii, 168) Het was de Brit Pelagius die in de vijfde eeuw het Keltisch-Gallische verlangen naar individuele vrijheid het eerst binnen het christelijk geloof verwoordde in zijn leer van de onafhankelijke vrije wil van de mens, een doctrine die later ontwikkeld werd door de Ier Eriugena en de uit Bretagne afkomstige filosofen Abélard en Descartes. (I.iii, 167, 169). Daarmee vormden de Kelten de minderheid, want het standpunt van de overgrote meerderheid van de christenen werd verwoord door Augustinus, die de idee van de menselijke morele vrijheid vrijwel vernietigde door haar te bedelven onder de overmacht van de goddelijke genade. Dat mystieke fatalisme werd in de Middeleeuwen vooral verder ontwikkeld in de geschriften van Duitse mystici

⁶ Michelet acht het voor een goede ontwikkeling van een volk noodzakelijk dat het alle invloeden van buitenaf assimileert. Gebeurt dat niet, dan veroordeelt dat volk zichzelf tot isolering en stagnatie. De duidelijkste voorbeelden daarvan zijn voor Michelet de Joden en de Keltische restvolkeren in Schotland en Ierland. (I.iv, 188-191)

als Tauler om tenslotte de overwinning te behalen met Luther. (I.iii,171) Het was duidelijk dat de Germaanse aard meer hield van afhankelijkheid dan van vrijheid. De strijd in de Middeleeuwen zou dan ook gaan tussen die twee, pas in de moderne tijd zou de overwinning van de Kelten zichtbaar worden, de overwinning van de wil op het lot. (I.iii,179, II.i, 207)⁷

Daarmee is al duidelijk hoe Michelet denkt over de Germaanse stammen in het algemeen en over de Franken in het bijzonder. Hij heeft het er niet op. Voor hem representeren de Germanen alles wat overwonnen moet worden, zij zijn verheerlijkers van ras en stam, en daarmee van het lokale en particuliere, zij zijn fatalisten die niet hun eigen lot in handen nemen en die dus geen geschiedenis willen maken, maar gebonden liggen aan de geografische omstandigheden waarin zij geboren zijn, en bovendien hebben zij geen voorstelling van de gelijkheid van alle mensen. Hun bijdrage aan de wording van Frankrijk is dan ook heel wat bescheidener dan die van de Kelten en de Romeinen, maar zij is er wel. Het Keltische genie, met als spreekbuis Pelagius, had weliswaar de menselijke vrijheid ontdekt, maar de samenleving was daar nog niet rijp voor. De groei naar een verantwoord en volwassen gebruik van de vrijheid vereiste een lange opvoeding en een dociele houding ten opzichte van de Kerk. Daarom moesten de Duitsers ('Allemands') komen. De Kerk hoefde hen maar aan te raken, of zij waren al gewonnen voor het christendom en zij bleven onder die betovering voor duizend jaar. Eigenlijk is alles gezegd met de woorden die Gregorius van Tours Remigius in de mond legt bij de doop van Clovis: "Buig in deemoed je hoofd, Sicamber". Op die dag werden de Franken het instrument dat de Kerk ging gebruiken om de stalen banden te smeden die van de moderne maatschappij een eenheid zouden gaan maken. (I.iv, 181-182).

De Franken waren daartoe ook veel beter geschikt dan de andere Germanen, omdat zij eigenlijk zelf geen volk, geen ras waren. Zij waren eerder een samenstel van lieden van allerlei pluiimage, die tot een eenheid gesmeed waren doordat zij al van oudsher als soldaten of lijfwachten in keizerlijke dienst getreden waren. Zij hadden eigenlijk nauwelijks een eigen karakter en stonden daarom meer dan andere stammen open voor iedere invloed en voor iedere godsdienst. (II.i, 216-217) Daarom konden zij nog beter dan alle andere Germanen het instrument gaan vormen van de katholieke Kerk, omdat hun dociliteit die van de andere verre overtrof: 'L'Eglise fit la fortune des Francs. ... Jamais leurs faibles bandes n'auraient détruit les Goths, humilié les Bourguignons, repoussé les Allemands, si partout ils n'eussent trouvé dans le clergé un ardent auxiliaire, qui les guida, éclaira leur marche, leur gagna d'avance les populations.'(II.i, 217) Iedere pagina van het werk van Gregorius

⁷ Hieruit mag niet geconcludeerd worden dat Michelet vijandig staat tegenover Duitsland. Dat is een land van dromerige en onpraktische mystici. In deze periode is voor hem Engeland de aartsvijand van het Franse volk (zie b.v. III, 376-377), zoals vooral blijkt uit de behandeling van Jeanne d'Arc, die voor Michelet in haar persoon het Franse volk belichaamt.

van Tours laat zien, hoe het uiteindelijk aan de Kerk te danken was dat de macht van de Franken almaar toenam.

Ondanks hun dociliteit waren de Merovingische koningen toch niet zo gelukkig met die macht van Kerk en bisschoppen. Voorzover mogelijk probeerden zij om het Romeinse bestuursmodel weer in ere te herstellen en daardoor mee greep te krijgen op de bevolking. De grote tegenstanders daarbij waren de aristocratische families die als echte Germanen iedere vorm van centraal gezag verwierpen en vasthielden aan hun lokale heerschappij. Symbool voor deze strijd staan de twee grootste persoonlijkheden uit de Merovingische tijd: Fredegonde, 'génie toute barbare ... comme une Walkyrie scandinave', en haar grote opponent Brunhilde, een prinses uit het koninkrijk der Goten, 'esprit imbu de la culture romaine'. (II.i, 228) Voor het nageslacht gold Brunhilde als de moordnares van tien koningen, maar Michelet vraagt zich af of haar echte misdaad niet geweest is dat zij, waar zij maar kon, geprobeerd heeft om weer belasting te heffen en zo een basis te leggen voor een beter bestuur van het Frankische Rijk. Dat heeft haar de haat van de adel op de hals gehaald, maar hij meent dat het volk haar nagedachtenis wel in ere heeft gehouden. De verschrikkelijke manier waarop Brunhilde in 613 haar einde vond is volgens Michelet tekenend voor het feit dat de Romeinse bestuurscultuur definitief ten dode gedoemd was. In het jaar na haar dood vaardigde haar neef Clotarius II het edict van Parijs uit, waarin hij de voorrechten die de *leudes* al lang claimden wettelijk vastlegde. Dat was het einde van de centrale macht van het koningschap. Veel erger was dat in dit edict ook de bisschoppen grote voorrechten ontvingen, waardoor zij op één lijn met de andere rijksgroten kwamen te staan. Daarmee begint volgens Michelet de definitieve heerschappij van de Kerk, die onder de karolingische vorsten haar definitieve vorm krijgt. (II.i, 240) Ofschoon Michelet eerder de Kerk een uiterst positieve rol toekende, omdat zij voorbestemd was om tegen het Germaanse particularisme in de idee van een universeel en gelijkwaardig burgerschap hoog te houden, klinkt hij hier vrij negatief. De grote rol van de Kerk moge noodzakelijk zijn voor de ontwikkeling van Frankrijk, sympathiek is zij hem niet. Michelet's grote dispuut met de jezuïeten over het onderwijs begint pas in de jaren veertig, maar hier klinkt al de huiver door voor een Kerk die te grote macht heeft en zich teveel genesteld heeft in de machtscentra van de natie.

Terwijl de Merovingen nog tegenstribbelden, stortten de karolingische vorsten zich geheel vrijwillig in de armen van de Kerk. Hun stamvader was een bisschop: Arnulf van Metz, een groot aantal leden van de familie werd monnik of bisschop, zoals de broers van Pippijn de Korte, waarvan de een naar Monte Cassino ging en de ander tot aartsbisschop van Rouen benoemd werd. (II.ii, 264) De nederlaag van Clotarius II in 614 werd bevestigd door de Slag bij Tertry (Michelet noemt het Testry) in 687, toen de macht van het

Germaanse Gallië van de Arnulfingen het definitief won van het Romeinse (II.i, 252). Daarmee was de politieke rol van de Merovingen uitgespeeld, hun laatste telgen brachten de meeste tijd door in een klooster, waarin zij door de hofmeiers waren opgesloten. Aan de afstammelingen van Pippijn was de toekomst, niet alleen omdat zij nauw verbonden waren met de Kerk, maar ook omdat zij afkomstig waren uit het meest Germaanse deel van Gallië. De familie was 'amie de l'Eglise, amie des barbares'. (II.ii, 265)

De karolingische vorsten slaagden erin om uit de chaos die hun voorgangers in het Franse land hadden nagelaten weer een zekere eenheid te scheppen, maar het was een eenheid op een bedroevend laag niveau. Het is wel duidelijk dat hun voornaamste instrument van eenwording de Kerk was, maar niet de Kerk van St. Columbanus en de Ieren, die was te anti-hiërarchisch, te individualistisch en te weinig bekommerd om eenheid. De Ieren voelden de Germanen niet aan en omgekeerd. De Karolingen hadden een vorm van christendom nodig die minder nadruk legde op individualiteit en vrijheid en meer op gehoorzaamheid en volgzzaamheid. Zij vonden die bij de Angelsaksische missionarissen, afkomstig uit een Germaanse stam die niet gekerstend was door de Ieren maar door Rome. Vooral Bonifatius werd hun man, hij was degene die door zijn missietochten in Duitsland de basis legde voor de campagnes van Karel de Grote tegen de Saksen en hij was het, die het nieuwe vorstenhuis in contact bracht met de Paus. (II.ii, 268-269) Met steun van Rome en de Kerk slaagde Karel de Grote er inderdaad in om een groot rijk te creëren en dat grote gebied een zekere eenheid op te leggen, maar het was een bij voorbaat gedoemde onderneming.

Al bij de troonsbestijging van Karel de Grote was het Frankische Rijk oud en vermoeid. De Franken mochten dan de meest dociele van alle barbaren zijn, dat maakte hun ook 'le moins individuel, le moins original, le moins poétique.' (II.ii, 274) Dat het Rijk nog zolang bleef voortbestaan, was te danken aan de lange regeerperiodes van Pippijn de Korte en Karel de Grote en aan het pure feit dat de omliggende landen en stammen nog zwakker waren. Zodra zich een vijand meldde die wel sterk was, in de vorm van de Noormannen, bleek het Rijk niet in staat zich te verdedigen. (II.ii, 291-292) Ook intern was de eenheid zwak. Zij hing teveel af van de Kerk en de bisschoppen, zoals vooral bleek bij de verovering van het Saksenland: het veroverde gebied werd opgedeeld in acht machtige bisdommen, waar het woord van de bisschop wet was op geestelijk en wereldlijk gebied. (II.ii, 279) Ook cultureel stelde het Frankische Rijk niet veel voor. Wat er aan cultuur was werd binnengebracht door drie vreemdelingen, de Saks Alcuin, de Schot Clemens en de Goot Benedictus van Aniane. De resultaten waren uiterst mager, al moet de poging om weer een eenheid van onderwijs en cultuur te scheppen geprezen worden. (II.ii, 286) Toch komt het erop neer dat Karel de Grote niet veel meer deed en ook niet veel meer kon dan keizertje spelen. Hij mocht zich dan amuseren door

graag Latijn te spreken, door zijn hovelingen klassieke namen te geven en zijn bestuurders met Romeinse eretitels te sieren, ondertussen werd pijnlijk duidelijk dat het alleen om uiterlijke vormen ging en dat eigenlijk niemand meer snapte wat een goed geregeld bestuur inhield. Maar terwijl Karel de Grote droomde over het Romeinse Rijk, de Latijnse *grammatica* bestudeerde en discussieerde over theologie, brokkelde de heerschappij van de Franken geleidelijk af. (II,ii, 286, 289, 291) Het einde kwam onder Karels zoon, Lodewijk de Vrome. Volgens Michelet is het een wet van de geschiedenis dat aan het einde van een wereld die ten onder gaat een heilige staat, een onschuldige die boet voor de fouten van zijn voorgangers en die met zijn deugdzaamheid het onrecht dat op de wereld drukt, bedekt. (II,iii, 293) Het lot van Lodewijk de Vrome wordt opgesomd in de uitroep: 'Pauvre vieux Lear, qui, parmi ses enfants, ne trouva point de Cordelia'. (II,iii, 298) Het Frankische Rijk wordt verdeeld onder Lodewijks zoons en daarmee ging iedere vorm van eenheid ten onder.

Alleen in het West-Frankische rijk, in Frankrijk dus, zijn twee lichtpuntjes te zien in die verschrikkelijke tijd. Niet bij het bestuur, daar overheersten de bisschoppen meer dan ooit, hoe ineffectief hun bestuur ook was; Hincmar van Reims was de eigenlijke koning van Frankrijk, niet Karel de Kale (II,iii, 307). Maar midden in de duisternis der tijden roerde zich de menselijke geest in het grote debat over de vrije wil tussen Godschalk en Johannes Scotus Eriugena. Godschalk beleed de leer van de predestinatie, waarin de menselijke vrijheid onderworpen werd aan de goddelijke voorkennis. Door hem te volgen accepteerde Duitsland de erfenis van Augustinus en betrad dit land het pad van de mystiek dat het zou voeren naar Luther. In Frankrijk daarentegen stond een nieuwe Pelagius op, in de persoon van Johannes Scotus, die zich tot kampioen maakte van de menselijke vrijheid en de rede. Hij werd de voorloper van Abélard en markeerde de wederopstanding van het vrije Keltische karakter tegen het Duitse mysticisme. (II,iii, 309-311)

Minstens even belangrijk als dit debat over de menselijke vrijheid was dat Frankrijk zich begon te verzetten tegen de onophoudelijke invallen van de Noormannen. Het centrale bestuur, of wat er nog van over was, kon niets meer voor de mensen doen. De laatste telgen van het karolingische koningsgeslacht waren kinderen, even decadent als hun merovingische voorgangers. (II,iii, 317) De bisschoppen en de abten, die zich op zoveel plaatsen het gezag hadden toegeëigend, vluchtten bij het komen van de Noormannen weg en namen alleen de beenderen van hun heiligen mee, even onmachtig als zichzelf. (II,iii, 313) De enige redding die nog mogelijk was, moest komen van de grote lokale, feodale dynastieën die zich overal in Frankrijk gevormd hadden in de negende en tiende eeuw, toen de macht van de koning wegviel. Zij begonnen het volk te bewapenen om de Noormannen te weerstaan. Als een cirkel van wachttorens rond het bedreigde vaderland stonden de legers die zij gevormd

hadden, om Frankrijk heen. Juist in de verbrokkeling van het Rijk, in de vernietiging van de Frankische eenheid vond Frankrijk een nieuwe veiligheid. (II, iii320) Michelet is er zich van bewust dat hij hier een intellectuele *tour-de-force* aan het maken is en dat hij een staaltje van snelle dialectiek ten beste moet geven om hier nog uit te komen.

De vraag is of die herwonnen veiligheid dan tevens het einde betekent van de eenheid van Frankrijk: 'Avons-nous décidément péri comme nation?' (II,iii, 320) Het antwoord is natuurlijk ontkennend. De eenheid die de Romeinen en de Franken geschapen hadden, was geen echte eenheid, het was hoogstens een voorafschaduwning van wat nog komen moest. Wij hebben hiervoor al gezien, hoe Michelet de karolingische poging tot eenmaking van het Rijk naar beneden haalt, dat was alleen maar uiterlijke schijn. Maar het was voldoende om ervoor te zorgen dat ook in de tiende eeuw de idee van eenheid levend bleef. Er waren nog altijd koningen, en er waren een aantal grote bisschoppen, in het noorden vooral, die de idee van rijkseenheid bleven cultiveren. Om een nieuwe eenheid in Frankrijk te scheppen, moest nu het koningschap worden overgenomen door een van die grote lokale dynastieën, die begonnen waren met het volk te wapenen tegen de Noormannen. Michelet acht dat geen eenvoudige opgave, omdat die feodale families groot geworden waren in hun verzet tegen de koninklijke macht en dus instinctief lokaal dachten en niet centraal. Daarom was een belangrijk vereiste dat de nieuwe koning uit een familie kwam, waarvan de territoria in het centrum van Frankrijk lagen en niet aan de rand. (II,iii, 320) Dat was een gevaar, maar een andere mogelijkheid om Frankrijk tot een echte eenheid te maken was er niet. Te lang al was het Franse volk bestuurd door vreemde veroveraars als de Romeinen en de Franken. Alleen al door het feit dat zij vreemdelingen bleven, konden zij nooit een echte nationale eenheid tot stand brengen, de eenheid die zij brachten kwam niet uit het binnenste van het volk voort, maar was opgelegd en afgedwongen. De nationale identiteit vereiste een nationaal koningschap, gedragen door een geslacht van eigen bodem, dat gevestigd was in het midden van Frankrijk. (II,iii, 326-327) Aan dat vereiste voldeed maar één man, de graaf van Parijs, Hugo Capet. Met zijn troonsbestijging in 987 begon de echte geschiedenis van Frankrijk.

Aan het slot van zijn overzicht over de geschiedenis van de vroege Middeleeuwen, herhaalt Michelet nog een keer zijn lijfspreuk: 'La matière veut la dispersion, l'esprit veut l'unité.' (II, iii, 328) Het verhaal dat hij tot hertoe verteld heeft, illustreert vooral de macht van de materie en de geografie, de krachten van wanorde en verdeeldheid. Hij laat wel zien hoe de geest probeert zich te verheffen in de vrijheidlievende Keltische godsdienst van de druïden en in de stedelijke beschaving en het burgerschapsideaal van Rome, die beide het Franse volk uit zijn gebondenheid aan het lokale en materiële hebben proberen los te maken. Minder zeker klinkt Michelet over de

rol van de Kerk en van de Franken. Hij koppelt ze voortdurend aan elkaar, hij erkent dat ze beide bijgedragen hebben aan de idee van eenheid, de Kerk door haar prediking van gelijkheid van alle mensen voor God, de Franken door hun gehoorzaamheid aan de Kerk, maar zijn eindoordeel is dat de orde die zij gebracht hebben materieel en uiterlijk was, en tenslotte berustte op dwang. Het Franse volk wil, volgens Michelet, een eenheid zonder dwang van buitenlanders, een eenheid die ontstaat vanuit een eigen diep gevoelde behoefte. Daartoe moet eerst de chaos onder ogen gezien worden. Dat gebeurt in de negende en tiende eeuw, als iedere eenheid reddeloos verloren gaat door de invallen van de Noormannen. Het feodale stelsel, dat dan ontstaat, lijkt chaotischer dan de karolingische eenheid, maar is in feite veel ordelijker, omdat het niet opgelegd is, maar een eerste vormgeving is van een reële behoefte aan harmonie. Niet voor niets vallen de grenzen van de feodale vorstendommen samen met de natuurlijke scheidslijnen van Frankrijk. Daarom kan ook alleen vanuit het midden van die feodale families van eigen bodem een koning naar voren komen, die als de tijd daarvoor rijp is, de nationale identiteit van het Franse volk vorm kan geven in een nationaal koningschap. Met Hugo Capet kwam een einde aan de 'domination des Allemands' en was het moment daar van 'l'avènement de la nationalité française'. (II, iii, 328).